

De werkgelegenheid voor ongeschoolde jongeren

De onderkant van de arbeidsmarkt is een voortdurende bron van discussie. Dit heeft vooral te maken met het feit dat de moderne 'sociale quaestie' zich bij voortduring toespitst rond de tweedeling actieven-inactieven en op de vraag op welke wijze het economisch en maatschappelijk draagvlak van de verzorgingsstaat vergroot kan worden door een verhoging van de arbeidsparticipatie. Gezien de arbeids- en opleidingsachtergronden van een groot deel van de inactieven zal deze verhoogde arbeidsparticipatie vooral aan de onderkant van de arbeidsmarkt moeten plaatsvinden. Het is dan ook niet verwonderlijk dat het arbeidsstimuleringsbeleid en de discussies daaromtrent zich op deze sector concentreren. Wat in deze discussie hoogstens oppervlakkig naar voren komt is de huidige realiteit van deze onderkant van de arbeidsmarkt. In dit artikel wil ik aan de hand van recente gegevens (tot 1992) een beeld geven van de intreders in deze sector van de arbeidsmarkt – de ongeschoolde jongeren – en het werk waarop ze zijn aangewezen. Eerst wordt bekeken hoe groot de groep jongeren is die volgens de nu gangbare begrippen als ongeschoold moet worden aangemerkt en hoe deze groep is samengesteld naar opleidingsachtergrond, sekse en etniciteit. Daarna komen de ongeschoolde banen waarin jongeren werkzaam zijn aan de orde. Het gaat daarbij vooral om de aard van het werk en de omvang en ontwikkeling van de werkgelegenheid.

De ongeschoolde jongeren en hun achtergrond

Om tot een concrete indicatie van de omvang van de groep ongeschoolde jongeren te komen – en dat lijkt mij voor de beantwoording van de hierboven opgeworpen vragen noodzakelijk – moet deze groep zowel naar leeftijd als naar opleidingsniveau nader worden afgebakend.

Allereerst de leeftijd. Hiervoor kies ik de begrenzing van 15 tot en met 24 jaar. Dit doe ik om theoretische en praktische redenen. Theoretisch omdat in deze leeftijdsfase door de meeste jongeren, behalve de hoger geschoolden, de belangrijkste drempels naar de volwassenheid overschreden behoren te worden. Ik zeg hier bewust behoren te worden, omdat dat lang niet in alle gevallen lukt. Praktisch omdat deze leeftijdsafbakening in het meeste jeugdonderzoek wordt gehanteerd, zeker als het gaat over de arbeidsmarktpositie van jongeren. Bovendien is het begrip jeugdwerkloosheid

van toepassing op deze leeftijdsgroep, zoals blijkt uit de arbeidsmarktstatistieken van de overheid. Voor het begrip 'ongeschoolde arbeid' wil ik de volgende werkdefinitie hanteren: ongeschoolde arbeid verwijst naar al die werkzaamheden binnen een arbeidsorganisatie, waarvoor ten hoogste dat niveau van scholing is vereist dat in principe voor iedereen binnen de leerplicht haalbaar is: een afgeronde mavo of lbo (zonder verdere aanvulling) of minder.

In deze definiëring ligt de afbakening van het begrip 'ongeschoolde werknemer' impliciet besloten: iemand die de arbeidsmarkt betreedt met niet meer dan een mavo- of lbo-diploma en die geen intenties heeft tot verdere beroepsscholing. Volgens de commissie-Rauwenhoff (1990) voldoet een dergelijke intreders niet aan het niveau van aankomend vakman dat noodzakelijk is voor een succesvolle start op de arbeidsmarkt en voor verdere scholing binnen die arbeidsmarkt. Al diegenen die deze startkwalificatie, die vergelijkbaar is met het niveau primair leerlingwezen, niet verworven hebben worden volgens de commissie

* Laurenz Veendrick is werkzaam bij de Vakgroep Pedagogiek, Andragogiek en Onderwijskunde van de Rijksuniversiteit Groningen.

volgens de huidige arbeidsmarktverhoudingen als ongeschoolden aangemerkt. Het begrip 'startkwalificatie' als ondergrens voor het kwalificatiedoel waarop het initiële onderwijs zich dient te richten, heeft de laatste jaren brede weerklank gevonden (Hövels 1993). Bij de overheid zelfs zozeer dat in de onlangs verschenen beleidsnota over de volwasseneneducatie gepleit wordt voor een verplichtende eis aan alle jongeren om zich te scholen tot het niveau van de primaire startkwalificatie voordat ze volledig gaan participeren op de arbeidsmarkt (Ministerie van O&W 1993).

Op dit moment wordt vrij algemeen geconstateerd dat het initiële onderwijs, dat wil zeggen opleidingen die men direct na het basisonderwijs volgt, niet meer rechtstreeks voor een arbeidsplaats kwalificeert. Men kan daar echter nog niet de conclusie aan verbinden dat alle jongeren met alleen een diploma van het voortgezet onderwijs, van lbo tot vwo, als ongeschoold moeten worden beschouwd. In de praktijk blijkt dat opleidingen vanaf het havo-niveau een zodanig kennisniveau aanbrengen, dat men via korte functiegerichte opleidingen (binnen de arbeidsorganisatie) direct in aanmerking komt voor geschoolde arbeid. Geschooldheid verwijst niet alleen naar het niveau en de aard van de kwalificaties waarmee men op de arbeidsmarkt verschijnt, maar ook naar de scholingsgeschiktheid en scholingsbereidheid die men toegeschreven krijgt (De Vries 1993, blz. 45-54). De scholingsgeschiktheid wordt grotendeels afgemeten aan het behaalde diploma in het initiële onderwijs. De scholingsbereidheid wordt vooral geassocieerd met de motivatie van de leerling om zich na het behalen van het diploma verder te kwalificeren. De stelling lijkt plausibel dat naarmate het behaalde onderwijsniveau binnen het secundair onderwijs hoger is, de scholingsgeschiktheid meer onafhankelijk van de scholingsbereidheid wordt gewaardeerd.

Bij het mavo en het lbo worden scholingsgeschiktheid en -bereidheid sterk met elkaar geïdentificeerd. Het zijn initiële opleidingen die hun vervolg moeten hebben óf op een hoger algemeen vormend niveau óf in de richting van meer specifieke beroepsopleidingen. Wie hier niet voor kiest, wordt geacht onvoldoende scholingsbereid en tevens onvoldoende scholingsgeschikt te zijn: men wordt daardoor definitief als ongeschoold aangemerkt. Het spreekt vanzelf dat al diegenen die al voor de diplomering het mavo of lbo verlaten en diegenen die uitstromen uit het speciaal onderwijs ditzelfde lot is beschoren.

De definitie van het begrip ongeschoolde jongeren die hieruit voortvloeit is als volgt te formuleren: ongeschoolde jongeren zijn jongeren van 15 tot en met 24 jaar die hoogstens een diploma van het lbo of de mavo hebben behaald en die zonder verdere opleiding de arbeidsmarkt betreden. Hieronder reken ik ook degenen die hun vervolgopleiding na lbo of mavo niet hebben afgemaakt. Meesters en Huson (1990, blz. 78) laten bijvoorbeeld zien dat een 'niet afgemaakte vervolgopleiding voor de arbeidsmarktpositie niets oplevert of soms zelfs een negatief effect heeft'.

Over de afgelopen 30 jaar zijn jongeren steeds langer aan het onderwijs blijven deelnemen. Tabel 1 laat zien dat het percentage jongeren dat geen enkele vorm van onderwijs meer volgt, sinds 1961 bijna is gehalveerd.

Verder is het opvallend hoe de onderwijsdeelname van de meisjes vanaf de jaren zeventig sterker is gegroeid dan van de jongens. Deze inhaalmanoeuvre wordt nog spectaculairder als we het deeltijdonderwijs buiten beschouwing laten: in 1991 neemt 50% van de meisjes en 54% van de jongens deel aan het volledig dagonderwijs (CBS, *Enquête beroepsbevolking* 1991). Door de voor alle jongeren toegenomen onderwijsparticipatie is het aandeel van de werkende en werkloze jonge-

Tabel 1 Percentage jongeren (15-24 jaar) in Nederland dat niet deelneemt aan het onderwijs (incl. deeltijdonderwijs) over een aantal jaren naar geslacht.

	<i>Jongens</i>	<i>Meisjes</i>	<i>Totaal</i>
1961	66%	85%	75%
1970	53%	74%	63%
1980	47%	58%	52%
1991	40%	47%	43%

(Bronnen: CBS, *De Nederlandse jeugd en haar onderwijs* 1961/1962, 1970/1971, 1980/1981; CBA, *Schoolverlatersbrief* 1992.)

ren tussen 1961 en 1988 gedaald van 75% naar 50% van de jeugd.

In 1990 behoorde 7,7% van alle jongeren tot de etnische minderheden. Voor het overgrote deel (88%) bestaat deze groep uit Turken, Marokkanen, Surinamers, Antillianen/Arubanen en Molukkers (CBS, *Minderheden in Nederland* 1991, zie tabel 2.6 aldaar). De omvang van de onderwijsparticipatie van de jongeren van Surinaamse, Antilliaanse/Arubaanse en Molukse herkomst komt ongeveer overeen met die van de autochtone jongeren.¹ De deelname van de Turkse en Marokkaanse jongeren ligt echter aanzienlijk lager. Tabel 2 laat zien dat de participatie onder Turkse jongeren het laagst is en dat de deelname van de Turkse en Marokkaanse meisjes aanzienlijk lager is dan die van de jongens.

In 1991 behoorden ruim 2,25 miljoen Nederlanders tot de leeftijdscategorie van 15- tot en met 24-jarigen. Volgens het CBS moet 64% (1,4 mil-

joen) van deze jongeren tot de beroepsbevolking gerekend worden (CBS, *Enquête beroepsbevolking* 1991, blz. 19). Dit cijfer is enigszins geflatteerd omdat het CBS tot 1992 iedereen die betaald werk verricht of er naar zoekt, al is het maar voor één uur per week, tot de beroepsbevolking rekent.² Deze definitie geeft vooral bij jongeren een vertekend beeld, omdat een aanzienlijk deel van de schoolgaande en studerende jongeren tijdelijk of voor enkele uren per week werkt. Hierdoor worden ruim 0,4 miljoen jongeren tot de beroepsbevolking gerekend wier hoofdbezigheid een dagopleiding is en die daarnaast werkzaam zijn in of beschikbaar zijn voor een baan van niet meer dan 15 uur per week. Tabel 3 geeft een gecorrigeerd beeld van de omvang en samenstelling van de beroepsbevolking onder jongeren. Uit tabel 3 blijkt dat van de meisjes een iets groter deel (43%) tot de beroepsbevolking behoort dan van de jongens (41%). Van deze jeugdige beroepsbevolking is ongeveer de helft onge-

Tabel 2 Percentage van de jongeren (15-24 jaar) dat in 1989 deelnam aan het volledig dagonderwijs naar etnische groep en sekse

	<i>Jongens</i>	<i>Meisjes</i>	<i>Totaal</i>
Turken	32%	17%	25%
Marokkanen	41%	31%	36%
Autochtone Nederlanders	51%	47%	49%

(Bron: CBS, *Minderheden in Nederland* 1991, tabellen 4.7, 4.9, 4.11, 4.13 en 4.14)

Tabel 3 Omvang en samenstelling van de beroepsbevolking in 1991 gecorrigeerd voor 'erbij werkende' studenten en scholieren binnen de totale jeugdige bevolking (15-24 jaar, x 1000)³

	<i>Jongens</i>	<i>Meisjes</i>	<i>Totaal</i>
Werkzaam	477	455	932
Niet werkzaam*	40	43	83
Beroepsbevolking	517	498	1015
Niet voor werk beschikbaar**	650	622	1272
Totaal	1167	1120	2287

* Onder de term 'niet werkzaam' wordt verstaan dat iemand beschikbaar is voor een baan van substantiële omvang, d.w.z. 15 uur of meer per week.

** De categorie 'niet voor werk beschikbaar' wordt voornamelijk (90%) gevormd door jongeren die een voltijdse dagopleiding volgen (ze kunnen dus ook werk hebben). Voor het overige bestaat zij uit dienstplichtigen (3%), huisvrouwen (5%) en arbeidsongeschikten (2%).

(Bronnen: CBS, *Enquête Beroepsbevolking* 1991, tabel 73; de niet gepubliceerde tabel 'Bevolking en beroepsbevolking van 15-64 jaar naar onderwijsniveau, geslacht en leeftijd 1991')

Tabel 4 Samenstelling van de ongeschoolde beroepsbevolking (15-24 jaar) in 1991 naar opleidingsniveau en geslacht (x 1000)

	<i>Jongens</i>		<i>Meisjes</i>		<i>Totaal</i>	
Basisniveau	62	23%	39	20%	101	22%
lbo-niveau	160	59%	96	50%	256	55%
mavo-niveau	51	18%	59	30%	110	23%
Totaal	273	100%	194	100%	467	100%
% van de beroepsbevolking 15-24 jr.		57%		41%		49%

Onder deze 467.000 jongeren bevinden zich ongeveer 95.000 jongeren die deelnemen aan een opleiding in het leerlingwezen. Naar schatting zal ongeveer de helft van hen het diploma halen (35.000 jongens en 15.000 meisjes). Deze jongeren moeten dan als geschoold beschouwd worden.⁴

(Bron: CBS, *Enquête Beroepsbevolking 1991*.)

schoold volgens de hierboven beschreven criteria. In tabel 4 wordt aangegeven hoe het opleidingsniveau van deze groep ongeschoolden er concreet uitziet.

Tabel 4 laat zien dat een groter deel van de jonge mannelijke beroepsbevolking ongeschoold is dan van de vrouwelijke. Dat is opvallend gezien de eerdere constatering dat meisjes gemiddeld een kortere onderwijs carrière doorlopen dan jongens. Waarschijnlijk wordt dit verklaard door het feit dat naar verhouding iets meer meisjes op het middenniveau uit het onderwijs stromen, terwijl zowel op het lagere als op het hogere niveau iets meer jongens uitstromen (Niphuis-Nell 1992, blz. 33). In het algemeen geldt namelijk wel dat hoe jonger men op de arbeidsmarkt verschijnt, des te groter de kans wordt dat men als ongeschoold wordt aangemerkt: in 1991 is 73% van de beroepsbevolking tussen 15 en 19 jaar ongeschoold tegenover 42% van de 20- tot 24-jarigen. De omvang van de groep die vóór zijn twintigste jaar op de arbeidsmarkt verschijnt is de laatste 30 jaar echter wel drastisch kleiner geworden: tussen 1961 en 1991 is haar aandeel binnen de totale leeftijdsgroep gezakt 66% naar 20% (CBS, *De Nederlandse jeugd en haar onderwijs 1961/1962*; CBS, *Enquête Beroepsbevolking 1991*).

Al eerder is geconstateerd dat de onderwijsdeelname van Turkse en Marokkaanse jongeren aanzienlijk lager ligt dan van de jongeren uit de andere belangrijke etnische groepen en van de autochtone Nederlanders. Dit verklaart ten dele waarom een veel groter percentage van de jonge Turkse en Marokkaanse beroepsbevolking ongeschoold is: naar schatting 85% tegenover ongeveer 50% van de totale jeugdige beroepsbevol-

king. Daarnaast moet de verklaring gezocht worden in het bereikte opleidingsniveau. De stijging in de deelname van Turkse en Marokkaanse jongeren aan het algemeen vormend onderwijs (met name het mavo) die de laatste jaren gesignaleerd wordt, gaat gepaard met een sterke groei van het voortijdig schoolverlaten onder deze jongeren. Ongeveer de helft van de Turkse en Marokkaanse leerlingen van het lbo of mavo verlaat de school zonder diploma (Roelandt en Veenman 1990, blz. 36). Surinaamse en Antilliaanse jongeren staan er in dit opzicht gunstiger voor, hoewel ze in vergelijking met de autochtone jongeren ondervetegenwoordigd zijn in alle opleidingen boven het mavo-niveau. Daarnaast is het uitvalpercentage onder deze jongeren ongeveer drie keer zo hoog als onder de autochtone jongeren. Vooral in de opleidingen boven het lbo-niveau is deze uitval aanzienlijk: van de Surinaamse en Antilliaanse mavo- en mbo-leerlingen gaat bijna de helft zonder diploma van school (Roelandt en Veenman 1990, blz. 22-25). Het gevolg hiervan is dat een meer dan gemiddeld aandeel van de werkende en werkloze Surinaamse en Antilliaanse jongeren tot de ongeschoolden gerekend moet worden; naar schatting ongeveer 65%.

Resumerend kunnen we stellen dat het kleine half miljoen ongeschoolde jongeren dat in 1991 op werk is aangewezen voor 58% uit jongens en voor 42% uit meisjes bestaat. Onder deze ongeschoolden zijn de etnische jongeren sterk oververtegenwoordigd; met name de Turkse en Marokkaanse jongeren. Verder is ongeveer 30% van alle ongeschoolde jongeren jonger dan 20 jaar.

Tabel 5 Verdeling van de ongeschoolde arbeidsplaatsen voor jongeren naar beroepscategorie in 1991

	<i>n x 1000</i>	<i>Percentage</i>
Winkelbediende/bezorger	167,0	29%
Ongeschoold administratief werk	132,1	23%
Ongeschoold produktiewerk	95,7	17%
Kelner/buffetbediende	58,0	10%
Ongeschoolde landarbeid	39,0	7%
Huishoudelijk/verzorgend werk	35,0	6%
Schoonmaker	26,0	4%
Ongeschoold bouwvakker	20,4	4%
Totaal ongeschoolde arbeidsplaatsen	573,5	100%

Deze tabel is tot stand gekomen door bewerking van de tabellen 31 en 54 van de *Enquête Beroepsbevolking 1991*. Voor deze bewerking heb ik gebruik gemaakt van de *Beroepenclassificatie 1984* van het CBS, die een vrij nauwkeurig beeld geeft van de beroepen die tot een bepaalde beroepsklasse en beroepsgroep behoren. Daarnaast is gebruik gemaakt van de door Teulings (1988) ontwikkelde indeling van beroepsklassen naar functieniveau en gemiddelde opleidingsduur. Op grond hiervan heb ik de beroepsklassen bepaald waarin ongeschoolde arbeid wordt verricht. Daarna is op basis van bovenstaand materiaal geschat hoeveel procent van de jongeren die in de betreffende beroepsklasse werkzaam zijn, een functie heeft die als ongeschoold is aan te merken. Vervolgens zijn verwante beroepsklassen samengevoegd, zodat van de oorspronkelijk zestien beroepsklassen de acht in de tabel vermelde beroepscategorieën overbleven.⁵

Aard en omvang van de ongeschoolde jeugdarbeid

Van de ruim 1,25 miljoen jongeren die in 1991 werk hebben, is bijna de helft (47%) werkzaam in een baan waarin ongeschoolde arbeid wordt verricht.

Tabel 5 geeft een overzicht van de beroepscategorieën waarin deze jongeren werkzaam zijn. Daaruit komt naar voren dat ruim tweederde van de ongeschoolde jeugdarbeid wordt uitgevoerd binnen drie beroepscategorieën: produktiemedewerkers, winkelbedienden en administratief medewerkers. Hierbij moeten de winkelbedienden en – in iets mindere mate – de produktiemedewerkers vooral in de leeftijdsgroep onder de 20 jaar worden gezocht. Van alle werkende jongeren onder de achttien jaar is in 1987 zelfs meer dan de helft als winkelbediende werkzaam (Dekkers e.a. 1987). De administratief medewerkers zijn merendeels ouder dan twintig jaar.

Bij de gegevens in tabel 5 moet de kanttekening worden gemaakt dat een aanzienlijk deel van de jongeren in 'kleine baantjes' werkzaam is, dat wil zeggen baantjes van vijftien uur of minder per week.⁶ Van alle werkzame jongeren onder de 25 jaar werkt in 1991 27% in een dergelijk baantje. Hoezeer de leeftijd hier een bepalende factor is,

blijkt uit het gegeven dat van de jongeren onder de 20 jaar 56% in een 'klein baantje' werkzaam is tegenover 14% van de 20- tot 24-jarigen. Voor de werkzame bevolking van 25 jaar en ouder ligt dit percentage rond 5% (CBS, *Enquête Beroepsbevolking 1991*, tabel 16). Met name in winkels, de horeca en de huishoudelijke en schoonmaakbranche wordt door jongeren in dit soort baantjes gewerkt; in elk van deze sectoren werkt naar schatting ruim 50% van alle jongeren niet meer dan vijftien uur per week.

Zoals al is opgemerkt, rekent de *Enquête Beroepsbevolking* (tot 1992) iedereen die betaald werk verricht, ook al is het maar enkele uren per week, tot de beroepsbevolking. Daarbij is het aannemelijk dat een groot deel van de jongeren die in 'kleine baantjes' werkzaam zijn nog aan het dagonderwijs deelneemt. Dit wordt bevestigd door het feit dat het totaal aantal jongeren dat in 1991 in een dergelijk baantje werkt (339.000) vrijwel exact overeenkomt met het totaal aantal scholieren en studenten dat volgens het CBS tot de werkzame beroepsbevolking hoort (341.000).⁷ Van Beekhoven en Renooy (1991) laten zien dat het in deze bijbaantjes vrijwel altijd om ongeschoold werk gaat. Dit komt vooral voor in de detailhandel, de krantensector, de landbouw en de

horeca. In de detailhandel en de krantensector gaat het om werk dat dagelijks of wekelijks gedurende het hele jaar moet worden verricht, terwijl het in de landbouw en de horeca meestal om seizoensgebonden arbeid gaat (vakantiewerk).

Op basis van deze gegevens en de gegevens van het CBS over de verdeling van de 'kleine baantjes' over de diverse beroepsklassen (die helaas niet naar leeftijd zijn uitgesplitst) lijkt de schatting reëel dat in ongeveer 80% (272.000) van deze baantjes ongeschoold werk wordt verricht.⁸ Dit betekent dat bijna de helft (47%) van de ongeschoolde jeugdbanen wordt ingevuld door scholieren en studenten. Dit betekent ook dat van de jongeren voor wie werk de dagelijkse hoofdbezigheid is (932.000, zie tabel 3) bijna een derde (300.000) ongeschoolde arbeid verricht.

Jeugdloon en arbeidszekerheid

Het overgrote deel van de ongeschoolde jeugd krijgt voor zijn werk een loon dat rond het niveau van het minimumjeugdloon zweeft. In de richtlijnen voor de jeugdlonen die net na de oorlog werden opgesteld, werd uitgegaan van het principe dat jongeren met het toenemen van hun leeftijd een steeds groter percentage van het 'volwassen' loon hoorden te verdienen. Een 15-jarige diende bijvoorbeeld 35% van dat loon te verdienen, terwijl men voor een 18-jarige 60% rechtvaardig achtte. In praktijk hadden deze richtlijnen toentertijd weinig invloed. Ten eerste omdat het richtlijnen waren en geen bindende voorwaarden. Daarnaast konden ze geen garantie bieden voor een minimumloonniveau, omdat er toen nog geen sprake was van een wettelijk minimumloon voor volwassenen. Ook was het zo dat deze richtlijnen voor jongens en meisjes een verschillende uitwerking hadden. Omdat volwassen vrouwen in die tijd voor hetzelfde werk ongeveer 75% van het mannenloon verdienden, waren de meisjeslonen ook duidelijk lager dan de jongenslonen.

Pas vanaf de invoering van het wettelijk minimumloon in 1969, en eigenlijk pas vanaf de invoering van de minimumjeugdlonen in 1974, kunnen werkende jongeren een duidelijke aanspraak maken op een loon dat niet onder een bepaald minimum mag liggen en dat voor jongens en meisjes niet meer verschilt. Dit verschil bestaat echter nog wel voor de lonen die boven dat minimum worden betaald. In 1988 schommelt het gemiddelde uurloon van alle vrouwelijke werknemers tussen 16 en 23 jaar ongeveer 10% boven het bij de leeftijd passende minimumloon. De mannelijke werknemers uit die leeftijdscategorie verdienen gemiddeld een uurloon dat 20% boven dat minimum ligt (Ter Bogt en Van Praag 1992, blz. 85). Bij de behandeling van de sekssegregatie binnen de ongeschoolde jeugdarbeid zal op de mogelijke oorzaken van dit verschijnsel worden ingegaan.

Het hierboven beschreven principe van de leeftijdgebonden proportionele koppeling aan het 'volwassen minimumloon' (waarop men vanaf 23 jaar recht heeft) is nog steeds bepalend voor de hoogte van de jeugdlonen. Onder druk van de groeiende jeugdwerkloosheid en geïnspireerd door de – volgens sommigen aanvechtbare – gedachtingang dat de hoogte van de jeugdlonen hier mede oorzaak van was, zijn deze percentages vanaf 1981 aanzienlijk verlaagd zoals tabel 6 laat zien. Het resultaat hiervan is dat de Nederlandse minimumjeugdlonen op dit moment tot de laagste binnen de Europese Gemeenschap behoren (Ter Bogt en Van Praag 1992, blz. 77).

Uit de tabel wordt duidelijk dat vooral de jongeren onder de 22 jaar beduidend achteruit zijn gegaan in hun inkomen. Hoewel via onderzoek nooit helder is aangetoond dat deze verlaging van het jeugdloon een gunstig effect heeft gehad op de werkgelegenheid van jongeren, wordt verondersteld dat het wel van invloed is geweest op het teruglopende aanbod van jongeren op de arbeids-

Tabel 6 Het minimum jeugdloon per leeftijdsjaar als percentage van het volwassen minimumloon (23 jaar = 100%)

	15jr	16jr	17jr	18jr	19jr	20jr	21jr	22jr
1974	40	47,5	55	62,5	70	77,5	85	92,5
1981	35	40	45	52,5	60	70	80	90
1992	30	35	40	45	52,5	61,5	72,5	85

markt. Het niveau van de jeugdlonen zou het voor jongeren steeds minder aantrekkelijk maken zich vroegtijdig op de arbeidsmarkt te melden en hen langer in de schoolbanken houden.

De toename van de werkgelegenheid als gevolg van het economisch herstel dat zich halverwege de jaren tachtig inzette, heeft zich in de arbeidsintensieve sectoren van de economie vooral vertaald in een toename van de zogenoemde flexibele banen. Naast gehuwde vrouwen zijn het vooral de jongeren die hiermee te maken krijgen. Ze zijn steeds meer aangewezen op tijdelijke arbeidscontracten. Deze tijdelijke contracten vertonen veel overeenkomst met uitzendwerk. Men gaat een arbeidsovereenkomst aan voor een bepaalde tijd, waardoor de werknemer van te voren afziet van bescherming tegen ontslag. Deze overeenkomst kan telkens weer opnieuw aangegaan worden mits de werknemer minimaal één maand zonder arbeidsovereenkomst is geweest.

Tussen 1983 en 1991 is het percentage werkende jongeren dat werkzaam is op een tijdelijk contract gestegen van 11% naar 19%. Voor jongeren uit etnische minderheidsgroepen ligt dit percentage ongeveer 10% hoger (CBS, *Minderheden in Nederland* 1989, tabel 3.19). In 1991 is ongeveer een kwart van de jonge arbeidscontractanten via een uitzendbureau werkzaam. Ruim de helft – dit zijn 113.000 jongeren – had liever een vaste baan willen hebben, maar kon alleen een tijdelijke baan krijgen. Slechts 19% wilde zelf een tijdelijk contract (Jorna 1987, blz. 49 en Enquête Beroepsbevolking 1991, tabel 38).

Ofschoon er geen gegevens beschikbaar zijn over het verband tussen ongeschoolde jeugdbanen en tijdelijke arbeidscontracten, kan er zonder risico vanuit gegaan worden dat men juist in dit soort banen het meest met de gedwongen keuze voor tijdelijke arbeid geconfronteerd zal worden.⁹ De rechts- en inkomensonzekerheid die dit met zich meebrengt zal, vooral voor jongeren die al enige jaren van school af zijn, frustrerende effecten hebben op hun geplande traject naar de volwassenheid. Een bijkomend effect is dat er nauwelijks sprake kan zijn van een inkomensopbouw, om maar helemaal niet te spreken van een loopbaanopbouw. In een onderzoek naar ongeschoolde Turkse jongeren in het bedrijfsleven komen Arends en Buijs (1990, blz. 723) tot de volgende constatering: 'Anders dan laag opgeleide (autochtone) jongeren veranderen deze jongens niet

vrijwillig van werkgever, maar juist vaak gedwongen. Het merendeel van hen heeft in de vier jaar dat ze betaalde arbeid verrichten, minstens vijf verschillende werkgevers gehad. Dit heeft tot gevolg dat zij weinig ervaringen op kunnen doen waarmee ze hogerop kunnen komen. In ieder bedrijf moeten ze steeds opnieuw onderaan beginnen. Daarbij geldt over het algemeen: hoe lager de plaatsing en hoe kortstondiger de betrekking, des te geringer de kans op (bij)scholing'.

Segregatie naar sekse en naar etniciteit

Binnen de ongeschoolde werkgelegenheid van jongeren zijn meisjes oververtegenwoordigd, zij nemen 55% van alle ongeschoolde jeugdbanen voor hun rekening. Als we de 'kleine baantjes' om de hierboven genoemde redenen buiten beschouwing laten wordt hun oververtegenwoordiging nog sterker. Tabel 7 laat zien dat de groep jongeren voor wie de ongeschoolde baan de dagelijkse hoofdbezigheid vormt, voor 62% uit meisjes bestaat en slechts voor 38% uit jongens. Dit verschil is des te opmerkelijker, omdat we eerder (tabel 4) gezien hebben dat binnen de jonge ongeschoolde beroepsbevolking de jongens juist duidelijk de overhand hebben. Dat blijkt zelfs nog sterker als we alleen naar de werkenden binnen deze beroepsbevolking kijken: tabel 7 maakt duidelijk dat binnen deze werkende ongeschoolde jongeren (excl. 'kleine baantjes') de jongens duidelijk in de meerderheid zijn (60% jongens vs. 40% meisjes).

Uit tabel 7 kan worden afgeleid dat in ieder geval ruim de helft van de werkzame ongeschoolde jongens geschoolde arbeid verricht. (Er zijn immers maar 115.000 ongeschoolde banen van 15 uur of meer die door jongens worden ingevuld, terwijl er 247.000 ongeschoolde jongens voor 15 uur of meer werkzaam zijn.) Waarschijnlijk is dit zelfs meer omdat we ervan uit mogen gaan dat niet alle ongeschoolde jeugdbanen ook door ongeschoolden worden bezet. (Er zijn jammer genoeg geen gegevens beschikbaar om de omvang hiervan vast te stellen.) Tabel 7 laat wel zien dat van de 185.000 ongeschoolde banen waarin meisjes werkzaam zijn, bijna 10% in ieder geval door geschoolde meisjes wordt uitgevoerd. (Er zijn immers maar 168.000 ongeschoolde meisjes werkzaam.)

Concluderend kan worden gesteld dat de positie van ongeschoolde meisjes op de arbeidsmarkt aanzienlijk ongunstiger is dan die van jongens.

Tabel 7 De verdeling van de ongeschoolde arbeidsplaatsen over jongens en meisjes naar duur van de arbeidsweek én de verdeling van het aantal werkzame en werkloze ongeschoolde jongeren naar geslacht, in 1991 (x 1000)

	<i>Meisjes</i>		<i>Jongens</i>		<i>Totaal</i>	
Ongeschoolde banen:						
minder dan 15 uur	127	47%	145	53%	272	100%
15 uur of meer	185	62%	115	38%	300	100%
Ongeschoolde jongeren:						
15 uur of meer werkzaam	168	40%	247	60%	415	100%
werkloos (beschikbaarheid > 15 uur)	27	50%	26	50%	53	100%

(Bron: Veendrick 1993, blz. 171)

Tabel 8 Verdeling van de werknemers (15-24 jaar) binnen de ongeschoolde beroepscategorieën naar sekse in 1991

	<i>Verhouding</i>	
	<i>jongens</i>	<i>meisjes</i>
Winkelbediende/bezorger	46 (21)	54 (79)
Ongeschoold administratief werk	21 (10)	79 (90)
Ongeschoold produktiewerk	75 (70)	25 (30)
Kelner/buffetbediende	41 (29)	59 (71)
Ongeschoolde landarbeid	74 (73)	26 (27)
Huishoudelijk/verzorgend werk	5 (5)	95 (95)
Schoonmaker	38 (45)	62 (55)
Ongeschoold bouwvakker	99 (100)	1 (0)
Totaal	45 (38)	55 (62)

Tussen haakjes wordt de jongens-meisjesverhouding weergegeven voor de banen van 15 uur of meer per week.

(Bron: Veendrick 1993, blz. 172.)

Ten eerste is hun kans op werkloosheid anderhalf keer zo groot als die van jongens. Daarnaast zullen ongeschoolde meisjes vrijwel altijd een ongeschoolde baan krijgen, terwijl ruim de helft van de jongens (op den duur) in een geschoolde baan terecht komt.¹⁰ Hierin moet waarschijnlijk ook de verklaring worden gezocht voor het eerder genoemde verschijnsel dat werkende meisjes gemiddeld een lager uurloon verdienen dan jongens.

In tabel 8 wordt de sekseverhouding binnen de ongeschoolde beroepscategorieën (incl. de 'kleine baantjes') waarin jongeren werkzaam zijn weer-

gegeven. Uit deze tabel kan men afleiden dat er drie ongeschoolde beroepscategorieën zijn waarin ongeveer evenveel jongens als meisjes werkzaam zijn: winkelbediende/bezorger, kelner/buffetbediende en schoonmaker. De andere beroepen hebben allen een min of meer seksspecifiek karakter. Huishoudelijk of verzorgend medewerker is de meest typische meisjesbaan, op de voet gevolgd door ongeschoold administratief medewerker. De meest typische jongensbaan is ongeschoold bouwvakker, daarna respectievelijk landarbeider en produktiemedewerker.

Het seksspecifieke karakter van de ongeschoolde

jeugdbanen wordt sterker als de 'kleine baantjes' buiten beschouwing worden gelaten. Tabel 8 laat zien dat dan alleen het werk in de schoonmaakbranche nog als 'sekseneutraal' kan worden beschouwd. Deze grotere segregatie wordt veroorzaakt door het feit dat de 'kleine baantjes' meer gevonden worden in de beroepscategorieën waarin meisjes werk als hoofdbezigheid hebben dan in de jongensberoepen. In twee derde van alle 'kleine baantjes' gaat het om werk in winkels, bezorgwerkzaamheden, administratief werk en werk in de horeca. Daarentegen wordt slechts een vijfde van de 'kleine baantjes' ingevuld met 'jongenswerk', zoals ongeschoold produktiewerk, landarbeid of werkzaamheden in de bouw. In al deze 'kleine baantjes', dus ook in de meisjessector, hebben de jongens de overhand.¹¹

Uit deze analyse kunnen de volgende conclusies worden getrokken. De arbeidsmarkt voor werkende jongeren die op ongeschoold werk (als hoofdbezigheid) zijn aangewezen is sterk naar sekse gesegregeerd. Meisjes komen in meerderheid in meisjesbanen terecht en jongens in jongensbanen. Deze sekse segregatie geldt echter niet voor scholieren en studenten die ongeschoold werk als bijbaantje zoeken, althans niet voor de jongens. Het lijkt erop dat de markt voor ongeschoolde meisjesberoepen meer open is voor kleine deeltijdbanen dan de markt voor jongensberoepen. Daarbij zal een groot deel van de scholieren en studenten waarschijnlijk de voorkeur geven aan dit soort werk omdat ze zich, vanuit het midden-klasse milieu waaruit ze veelal afkomstig zijn, meer vertrouwd zullen voelen met de arbeidsomstandigheden binnen de dienstverlenende beroepen, waar het hier in meerderheid om gaat. Het gevolg hiervan is dat werkende jongeren (meestal meisjes) die werkzaam zijn binnen de ongeschoolde meisjesberoepen te maken hebben met een sterke concurrentie van bijverdienende scholieren en studenten. Binnen de jongensberoepen is veel minder sprake van een dergelijke concurrentie. Deze conclusie lijkt een belangrijke verklaring voor de eerdere vaststelling dat de positie van ongeschoolde meisjes op de arbeidsmarkt aanzienlijk ongunstiger is dan die van de jongens. Etnische jongeren zijn sterk oververtegenwoordigd in de ongeschoolde banen. In vergelijking met de autochtone jongeren verrichten naar verhouding ongeveer vijf keer zoveel Turkse en Marokkaanse jongeren en twee keer zoveel Suri-

naamse en Antilliaanse/Arubaanse jongeren ongeschoolde arbeid (CBS, *Minderheden in Nederland* 1989, tabel 3.16).¹² Dit zal waarschijnlijk samenhangen met de kortere onderwijscarrières en het deels daarmee samenhangende lagere opleidingsniveau van deze etnische jongeren. Daarnaast blijken selectieprocessen in de toewijzing van arbeidsplaatsen en discriminatie binnen de arbeidsorganisatie van invloed te zijn op de kansen van etnische jongeren op geschoolde arbeidsplaatsen (Leeman en Saharso 1989; Roelandt en Veenman 1990, blz. 49-82).

Als we kijken naar de ongeschoolde beroepscategorieën waarin de etnische jongeren werkzaam zijn, dan zien we een duidelijk verschil tussen de Turkse en Marokkaanse jongeren enerzijds en anderzijds de Surinaamse, Antilliaanse/Arubaanse en Molukse jongeren. De Turkse en Marokkaanse jongens zijn vooral werkzaam als ongeschoold produktiemedewerker in de industrie. De meisjes zijn ook oververtegenwoordigd in deze beroepscategorie. Daarnaast werken veel Turkse en Marokkaanse meisjes als schoonmaakster (Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid 1989, blz. 109; Arends en Buijs 1990). Volgens Arends en Buijs gaat het hierbij om 'werk zonder vaste basis, vrijwel zonder vooruitzichten en bij bedrijven die slechts zeer beperkte scholingsmogelijkheden bieden. Het verkrijgen van een vaste baan komt nauwelijks voor en wie eenmaal in het circuit zit komt er moeilijk uit'.

Surinaamse jongeren werken naar verhouding meer in ongeschoolde administratieve functies; dit geldt ook voor de Molukse jongeren. Deze laatste groep is daarnaast ook oververtegenwoordigd onder de produktiemedewerkers. Antilliaanse en Arubaanse jongeren zijn ongeveer in dezelfde ongeschoolde beroepscategorieën werkzaam als de autochtone jongeren (CBS, *Minderheden in Nederland* 1989, tabel 3.9; 1991, tabel 3.5).

De belangrijkste conclusies die uit de voorafgaande analyse van de aard en omvang van de ongeschoolde werkgelegenheid voor jongeren getrokken kunnen worden, luiden als volgt.

- Bijna de helft van de ongeschoolde banen waarin jongeren werkzaam zijn, bestaat uit 'kleine baantjes' waarin studenten en scholieren werkzaam zijn.
- Minstens een kwart van de ongeschoolde jongeren is vóór zijn 25e werkzaam in geschoolde banen. Het zijn voor het overgrote deel de jongens die doorstromen; ongeschoolde meis-

jes maken vrijwel geen kans op geschoolde arbeid. Binnen de ongeschoolde werkgelegenheid ondervinden de meisjes een veel sterkere concurrentie van andere groepen dan jongens, omdat de jongensberoepen weinig aantrekkelijk zijn voor herintredende vrouwen en bijverdienende scholieren en studenten. Verder hebben we kunnen constateren dat etnische jongeren sterk oververtegenwoordigd zijn binnen de ongeschoolde jeugdwerkgelegenheid, vooral Turkse en Marokkaanse jongeren.

- Als we deze constatering in verband brengen met de beroeps categorieën waarin de jongeren werkzaam zijn dan dringt zich de conclusie op dat de segregatie naar sekse en etniciteit binnen de ongeschoolde werkgelegenheid voor jongeren het effect heeft dat meisjes en etnische jongeren vooral zijn aangewezen op de restmarkt van waaruit nauwelijks doorstroming mogelijk is, terwijl autochtone jongens ook kans maken op laaggeschoolde functies binnen de beroepsdeelmarkten waarbij reële kansen bestaan op doorstroming naar geschoolde banen. In de volgende paragraaf zal ik hier nog op terugkomen.

Ontwikkelingen binnen de ongeschoolde werkgelegenheid voor jongeren

Volgens prognoses van het Centraal Planbureau (1987) zal het aandeel van de ongeschoolde arbeid binnen de totale werkgelegenheid tussen 1975 en het jaar 2000 met bijna de helft verminderen. Hoewel volgens diezelfde voorspellingen het aantal ongeschoolden in deze periode ook aanzienlijk zal afnemen, zal er een vrij constant overschot blijven bestaan.

In 1975 moest meer dan de helft van de ongeschoolde werkgelegenheid binnen de nijverheid (industrie en bouw) en de landbouw gezocht worden. Volgens het planbureau zal het zwaartepunt van deze werkgelegenheid in het jaar 2000

naar de commerciële dienstensector zijn verschoven. Tabel 9 laat deze verschuivingen zien.

Als we ons de belangrijkste ongeschoolde jongens- en meisjesberoepen uit tabel 8 voor ogen halen, dan is volgens de prognose van het Planbureau het werkgelegenheidsperspectief voor jongens somberder dan voor meisjes. Gezien de huidige seksegregatie binnen de ongeschoolde jeugdarbeid zullen jongens immers door de beroepen die zij kiezen aangewezen zijn op de teruglopende ongeschoolde arbeidsmarkt binnen de landbouw en de nijverheid. Meisjes zullen zich blijven richten op het arbeidsaanbod van de overheid en vooral van de commerciële dienstensector. In dit licht zijn de vooruitzichten voor de Turkse en Marokkaanse jongeren nog somberder omdat zij immers het meest afhankelijk zijn van de ongeschoolde werkgelegenheid binnen de landbouw en nijverheid.

Nu al wordt er een sterke groei van nieuwe banen in de dienstensector gesignaleerd. Elfring en Kloosterman (1989, blz. 22) hebben becijferd dat er in Nederland in de periode 1979-1986 506.000 nieuwe banen in deze sector zijn bijgekomen, waarvan 505.000 in de laagstbetaalde categorie. Hierbij vallen de 36.000 nieuwe laagbetaalde banen in de industrie in het niet.

In de dienstensector vindt vooral een groei van laagbetaalde banen in de horeca en handel plaats. Eén van de oorzaken hiervan is volgens Kloosterman (1989) dat de vraag naar diensten toeneemt als het inkomen stijgt. Daarnaast blijft de dienstensector arbeidsintensief, omdat de arbeidsproductiviteit per werknemer in deze sector moeilijk verhoogd kan worden: 'Een serveerster loopt niet harder dan haar collega van veertig jaar geleden'. Er is volgens Kloosterman in de westerse wereld een verschuiving gaande in de richting van de *service-economy*. De individualisering in het wonen vergroot de vraag naar dienstverlening; men gaat bijvoorbeeld meer buitenshuis eten. Ook

Tabel 9 Ontwikkeling van de werkgelegenheid over drie sectoren

	1975	1985	2000
Nijverheid en landbouw	52%	44%	39%
Commerciële diensten	35%	39%	45%
Overige diensten (incl. overheid)	13%	17%	16%
Totaal	100%	100%	100%

(Bron: Centraal Planbureau 1987, tabel 5.7 en 5.8)

Tabel 10 Ontwikkeling van de werkgelegenheid voor jongeren (15-24 jr) over drie sectoren

	1977	1987	1991
Nijverheid en landbouw	39%	31%	31%
Commerciële diensten	39%	42%	45%
Overige diensten (incl. overheid)	22%	27%	24%
Totaal	100%	100%	100%

(Bron: CBS, *Arbeidskrachtentelling* 1977; *Enquête Beroepsbevolking* 1987, 1991)**Tabel 11 Toename en afname van de werkgelegenheid voor jongeren (15-24 jaar) in de belangrijkste ongeschoolde beroepscategorieën tussen 1987 en 1991**

<i>Beroepscategorie</i>	<i>Vershil 1991 t.o.v. 1987 (x 1000)</i>	<i>Groeipercantage</i>
Winkelbediende/bezorger	19,0	13%
Ongeschoold administratief werk	6,0	5%
Ongeschoold produktiewerk	8,7	10%
Kelner/buffetbediende	16,0	38%
Ongeschoolde agrarische arbeid	- 0,6	- 2%
Huishoudelijk/verzorgend werk	0,8	2%
Schoonmaker	1,0	4%
Ongeschoold bouwvakker	- 1,1	- 5%
Totale toename van ongeschoolde jeugdbanen	49,8	9%
Totaal aantal werkzame jongeren	1189,0 (1987)	1221,0 (1991)
Ongeschoolde banen als percentage van totaal aantal jongerenbanen	44,0% (1987)	46,9% (1991)

(Bron: Veendrick 1993, blz. 178)

de sterke toename van betaalde arbeid onder getrouwde vrouwen is van invloed op deze vraag. Hierdoor wordt een deel van de onbetaalde service-economy van het huishouden overgeheveld naar de commerciële dienstensector. In zeker opzicht scheppen vrouwen op deze wijze hun eigen werkgelegenheid.

Welke consequenties hebben deze recente verschuivingen in de werkgelegenheid nu voor de huidige en toekomstige positie van ongeschoolde jongeren op de arbeidsmarkt?

In 1991 is ruim 20% van alle werkzame personen tussen 15 en 24 jaar oud (CBS, *Enquête Beroepsbevolking* 1991). Bijna de helft (45%) van hen is werkzaam in de commerciële dienstensector, en dan vooral in de handel en de horeca. Tabel 10 laat zien hoe het aandeel van deze sector binnen de jeugdwerkgelegenheid sinds 1977 gestaag is

gegroeid. In de quartaire sector was dat tot 1987 ook het geval. Sindsdien loopt de werkgelegenheid voor jongeren daar echter terug.

Hierin verschilt de ontwikkeling van de werkgelegenheid voor jongeren duidelijk van die voor de volwassenen (25 jaar en ouder). Bij volwassenen is de quartaire sector de grootste groeisector (van 28% in 1977 naar 37% in 1991), 'terwijl de sector van de commerciële diensten sinds 1987 vrijwel constant blijft. Met 33% (in 1991) is het aandeel van deze sector binnen de werkgelegenheid voor de volwassenen ook aanzienlijk kleiner dan binnen die voor de jongeren (45%). Voor beide groepen is de werkgelegenheid in de landbouw en industrie sinds 1977 sterk ingekrompen. Vanaf 1987 is deze teruggang voor jongeren tot stilstand gekomen, terwijl die voor volwassenen nog steeds doorgaat (van 42% in 1977 via 32%

Tabel 12 Toename van de ongeschoolde werkgelegenheid tussen 1987 en 1991 voor jongens en meisjes naar de duur van de arbeidsweek (x 1000)

	<i>Meisjes</i>	<i>Jongens</i>	<i>Totaal</i>
Minder dan 15 uur	33 35%	46 45%	79 40%
15 uur of meer	3 2%	- 32 - 22%	29 - 9%
Totaal	36 13%	14 6%	50 9%

(Bron: Veendrick 1993, blz. 179)

in 1987 naar 29% in 1991). De sterke groei van het aandeel van de commerciële dienstensector en de stabilisatie van het aandeel van de landbouw en industrie binnen de werkgelegenheid van jongeren houdt waarschijnlijk verband met de groei van het aantal ongeschoolde banen waarin jongeren werkzaam zijn. Tussen 1987 en 1991 is het percentage ongeschoolde banen binnen de jeugdwerkgelegenheid gestegen van 44% naar bijna 47%. Concreet betekent dit een toename van ongeveer 50.000 banen, zoals tabel 11 laat zien. In deze tabel wordt de recente ontwikkeling in de werkgelegenheid weergegeven voor de belangrijkste ongeschoolde beroepscategorieën waarin jongeren werkzaam zijn.

Tabel 11 laat verder zien dat de sterkste groei plaatsvindt in de banen die grotendeels binnen de handel en horeca zijn gesitueerd; in casu kelder/buffetbediende en winkelbediende/bezorger. Van de totale groei in de ongeschoolde jeugdwerkgelegenheid vindt 70% binnen deze beroepscategorieën plaats. Dit gegeven wijst er op dat de door Elfring en Kloosterman voor de periode 1979-1986 gesignaleerde 'baantjesboom' in de commerciële dienstensector zich ook na 1986 voortzet; in ieder geval binnen de werkgelegenheid voor jongeren. Dit wordt nog eens extra bevestigd door tabel 12 waaruit zichtbaar wordt dat de groei van de ongeschoolde jeugdwerkgelegenheid volledig toegeschreven moet worden aan de groei van het aantal 'kleine baantjes'.

Opvallend in tabel 11 is de relatief sterke groei van het aantal banen voor jongeren in het ongeschoolde produktiewerk. Dit zou er op kunnen duiden dat de hierboven vastgestelde stabilisatie van het aandeel van de industrie binnen de werkgelegenheid van jongeren vooral toegeschreven moet worden aan een toename van ongeschoolde banen voor jongeren binnen deze sector. Van de ontwikkeling in de quaire sector kan vanuit tabel 11 niets gezegd worden, omdat geen

van de beroepscategorieën dominant aan deze sector gebonden is.

Eerder heb ik aangegeven dat het van belang is om binnen de ongeschoolde werkgelegenheid voor jongeren een onderscheid te maken tussen twee soorten banen. Banen waarin men voor 15 uur of meer per week werkzaam is (waarbij het werk de dagelijkse hoofdbezigheid is) en banen waarin men minder dan 15 uur per week werkzaam is. Het werk is voor deze laatste groep meestal geen hoofdbezigheid, omdat ze als scholier of student nog een dagopleiding volgen.

Bij nadere analyse van de recente groei van de ongeschoolde werkgelegenheid voor jongeren blijkt dat er alleen groei in deze 'kleine (bij)baantjes' heeft plaatsgevonden. Tabel 12 laat zien dat er in de banen van 15 uur of meer per week zelfs sprake is van een substantiële teruggang in de werkgelegenheid. In de tabel is ook de verandering in ongeschoolde werkgelegenheid voor meisjes en jongens afzonderlijk weergegeven. Dan blijkt dat er in de ongeschoolde banen voor de werkende jongeren (15 uur of meer) sprake is van een lichte toename voor meisjes en een sterke afname (22%) voor jongens.

Dit lijkt een bevestiging van de eerder weergegeven prognose dat als de seksesegregatie binnen de ongeschoolde jeugdarbeid blijft zoals hij nu is jongens te maken zullen krijgen met een teruglopende werkgelegenheid, omdat zij zich blijven richten op de krimpende ongeschoolde arbeidsmarkt binnen de landbouw en de nijverheid. Deze prognose behoeft echter enige nuancering, omdat wij al eerder hebben gezien dat ongeschoolde jongens een veel grotere kans hebben om door te stromen naar geschoolde banen dan de meisjes. Daar komt nog bij dat meisjes binnen de sector van de arbeidsmarkt waar zij zich op richten veel meer worden beconcurrereerd door het toenemende aantal studenten en scholieren dat via bijbaantjes werk zoekt.

Als men kijkt naar de kwalificaties die voor de diverse banen gevraagd worden, dan is er volgens Van Hoof (1987) sprake van een drietal arbeidsmarkten waartussen weinig doorstroming plaatsvindt. De bedrijfsdeelmarkten waarvoor een brede basisopleiding en een goede scholingsgeschiktheid wordt gevraagd. De beroepsdeelmarkten waarvoor een specifieke beroepsopleiding en vakbekwaamheid een vereiste is. Tenslotte de allemansdeelmarkten of de restmarkt waarvoor de wil om te werken als de belangrijkste eis geldt.

Ongeschoolde jongeren zijn grotendeels aangewezen op de restmarkt en voor een klein deel op de beroepsdeelmarkten (Geurts 1989, blz. 207). Deze restmarkt moet vooral gesitueerd worden in de arbeidsintensieve sectoren van de industrie, in de landbouw en in de grootwinkelbedrijven. De beroepsdeelmarkten vindt men vooral in de bouw, nijverheid, de ambachtelijke sector, het midden en kleinbedrijf en de persoonlijke dienstverlening (Van Wezel en Vissers 1983).

Hoewel op de restmarkt vrijwel uitsluitend ongeschoolde arbeid wordt aangeboden zijn er, zeker in perioden van een ruime arbeidsmarkt, niet alleen ongeschoolden werkzaam. Volgens Van Hoof wordt in dergelijke perioden de samenstelling van de restmarkt heterogener, omdat ze dan een soort wachtkamer wordt voor werknemers, veelal schoolverlaters, die eigenlijk gekwalificeerd zijn voor de beroeps- en bedrijfsdeelmarkten. Zij verdringen ten dele het ongeschoolde arbeidsreservoir dat voornamelijk bestaat uit gehuwde vrouwen, jongeren en etnische minderheden (Van Hoof 1987, blz. 265 e.v.).

Voor de periode 1987-1991 is er echter juist sprake van een krappe arbeidsmarkt voor de geschoolde beroepen binnen de beroeps- en bedrijfsdeelmarkten. Dit geldt met name voor die sectoren van de arbeidsmarkt waar vanuit traditie meer mannen werkzaam zijn: de nijverheid en in mindere mate de landbouw. Door technologische vernieuwing wordt het aantal ongeschoolde functies hier kleiner, terwijl mannen de nieuw ontworpen functies die uit de automatisering voortvloeien ook nog eens vanzelfsprekend krijgen toegeschoven (Poutsma en Trommel 1991). De restmarkt lijkt zich meer en meer binnen de dienstensector te concentreren. De arbeidsproductiviteit kan hier moeilijker worden verhoogd via allerlei technologische vernieuwingen. Een aanzienlijk deel van de nieuwe werkgelegenheid die zich hier heeft ontwikkeld bestaat uit deeltijdban

nen met een flexibel karakter.

Ik heb al eerder betoogd dat het vooral het ongeschoolde werk is dat zich leent voor flexibilisering. Een flexibele inzet van personeel is immers vooral bruikbaar voor werk dat weinig kennis en ervaring vraagt, zodat er weinig inwerktijd nodig is en er slechts een geringe investering in menselijk kapitaal verloren gaat als het personeel weer wordt afgestoten. Deze vorm van flexibilisering gaat dikwijls samen met vereenvoudiging van het werk. Dat dit tijdelijke werk geen tijdelijk verschijnsel is omdat het samenhangt met de veranderende structuur van de werkgelegenheid wordt alom onderkend. De voormalige president-directeur van het Vendex concern geeft hiervoor de volgende verklaring (Dreesmann 1988, blz. 871): 'De voornaamste oorzaak hiervan is gelegen in de overgang van onze industriële maatschappij naar een diensten gerichte maatschappij. (...) agrarische en industriële producten kunnen worden opgeslagen, maar diensten in het algemeen niet. De personeelsomvang moet daardoor thans meer flexibel zijn dan eerder het geval was.'

Als deze constatering wordt gecombineerd met de hiervoor geschetste cijfermatige ontwikkeling kan de conclusie worden getrokken dat er (in ieder geval tot 1992) binnen de ongeschoolde werkgelegenheid voor jongeren een sterke groei gaande is van kleine, flexibele banen die toegankelijk en aantrekkelijk zijn voor die werknemers voor wie het werk niet de dagelijkse hoofdbezigheid is (of kan zijn), zoals scholieren, studenten en getrouwde vrouwen. De deelname aan het arbeidsproces van deze groepen is de laatste jaren dan ook in snel tempo toegenomen. De ongeschoolde werkende jongeren worden binnen de huidige restmarkt dus niet zozeer verdrongen door de hierboven genoemde 'wachtkamerwerknemers', maar door werknemers die gericht zijn op 'kleine (bij)baantjes'. De werkgelegenheid voor ongeschoolde meisjes ondervindt van dit verdringsverschijnsel meer schade dan die voor jongens. Zij zijn immers meer aangewezen op de restmarkt van de dienstensector waar deze ontwikkelingen vooral plaatsvinden. Dit lijkt in tegenspraak met de constatering dat de ongeschoolde werkgelegenheid voor jongens duidelijk afneemt, terwijl die voor meisjes licht toeneemt. Uit het feit dat er naar verhouding meer meisjes dan jongens werkloos zijn (tabel 7) terwijl ze gemiddeld een hoger opleidingsniveau

hebben, kan worden afgeleid dat de afnemende werkgelegenheid voor jongens moet worden gezocht in de al eerder vastgestelde grotere doorstroming naar geschoolde banen.

De constatering dat de restmarkt zich steeds meer concentreert binnen de commerciële dienstensector, geeft verdere steun aan de conclusie dat er voor meisjes veel minder doorstroming naar geschoolde functies mogelijk is dan voor jongens, omdat meisjes zich binnen de naar sekse gesegregeerde ongeschoolde arbeidsmarkt meer richten op de werkgelegenheid binnen de dienstensector.

Noten

- 1 Voor Surinamers en Antillianen/Arubanen: CBS, *Minderheden in Nederland* 1989, tabel 5.2. De cijfers uit deze tabel vallen voor de diverse etnische groepen wat te hoog uit als we ze vergelijken met de onderwijsstatistieken. Dit heeft waarschijnlijk te maken met artefacten van de steekproef waarop deze tabel gebaseerd is. (Bijvoorbeeld een non-respons van ongeveer 50% en een 'overtrekking' van de minderheden uit de stedelijk gebieden). Voor de Molukkers: CBS, *Minderheden in Nederland* 1991, tabel 4.16.
- 2 In de *Enquête Beroepsbevolking* 1992 (waarvan ik de resultaten in deze studie helaas niet meer heb kunnen verwerken) heeft het CBS een nieuwe definitie van de beroepsbevolking ingevoerd. Ten gevolge hiervan worden alleen die personen tot de werkzame beroepsbevolking gerekend, die ten minste 12 uur per week werken (*Enquête Beroepsbevolking* 1992, blz. 15).
- 3 Deze tabel is samengesteld uit *Enquête Beroepsbevolking* 1991, tabel 73 en de tabel 'Bevolking en beroepsbevolking van 15-64 jaar naar onderwijsniveau, geslacht en leeftijd 1991' (niet gepubliceerd).
- 4 Deze aantallen heb ik geschat met behulp van de volgende gegevens. In 1991 was de instroom van het leerlingwezen ruim 55.000, waarvan 30% meisjes. Van de instroom van 1987 verliet 37% het primaire leerlingwezen voortijdig, doorliep 38% in elk geval het laatste jaar, was 2% nog bezig met de opleiding en behaalde 23% medio 1990 het diploma (Ter Bogt en Van Praag 1992, blz. 55; Niphuis-Nell 1992, blz. 36). Deze bevindingen worden bevestigd in de Schoolverlatersbrief 1992: 'Gemiddeld blijkt ongeveer 50% van de leerlingen die aan een primaire opleiding beginnen de eindstreep te halen' (Centraal Bureau Arbeidsvoorziening, *Schoolverlatersbrief* 1992, blz. 37).
- 5 Voor een gedetailleerde verantwoording verwijs ik naar Veendrick 1993, blz. 386.
- 6 Ik ga hier uit van de veronderstelling dat arbeid voor jongeren die meer dan 15 uur per week werkzaam zijn de dagelijkse hoofdbezigheid is. Deze veronderstelling wordt ondersteund door het gegeven dat van alle jeugdbanen waarin 15 uur of meer per week wordt gewerkt, zowel in 1987 als in 1991 in het overgrote deel (in 1987: 92% en in 1991: 89%) 30 uur of meer per week wordt gewerkt (*Enquête Beroepsbevolking* 1987; 1991, tabel 16).
- 7 Cijfers ontleend aan *Enquête Beroepsbevolking* 1991,

tabel 16 en de niet gepubliceerde tabel 'Bevolking en beroepsbevolking van 15-64 jaar naar onderwijsniveau, geslacht en leeftijd'. Ter verduidelijking vermeld ik nog dat hier alleen die jongeren als scholier of student aangemerkt worden, die dit zelf als hun voornaamste bezigheid hebben aangegeven. Het 'Scholierenonderzoek 1990' laat zien dat van de Nederlandse schooljeugd tussen 14 en 18 jaar bijna de helft (47%) tijdens normale schoolweken één of meer baantjes heeft (De Zwart e.a. 1990).

- 8 *Enquête Beroepsbevolking* 1991, tabel 12 en tabel 32. Uit tabel 12 blijkt dat 224.000 banen van minder dan 15 uur (63% van de kleine jeugdbanen) door jongeren worden verricht die tussen 15 en 19 jaar oud zijn. Gezien de leeftijd van deze jongeren en gezien het feit dat men met een leerovereenkomst meer dan 15 uur werkt, moeten dit vrijwel allemaal ongeschoolde banen zijn. Als we hier vanuit gaan en er verder vanuit gaan dat van de 125.000 banen waarin 20- tot 24-jarigen voor minder dan 15 uur werkzaam zijn ongeveer de helft ongeschoold werk bevat, dan is 80% van alle 'kleine baantjes' als ongeschoold aan te merken.
- 9 Dit hangt waarschijnlijk samen met een ontwikkeling binnen bedrijven om iemand eerst als uitzendkracht in zijn bedrijf te beproeven, aler men een vast contract aanbied.
- 10 Het onderzoek naar de geschoolde en ongeschoolde werkende jongeren dat Geurts e.a. in 1981 uitvoerden, leidde juist tot de tegenovergestelde conclusie: meisjes komen minder vaak in ongeschoolde banen terecht dan jongens. Dit geldt zowel voor geschoolde als voor ongeschoolde meisjes (Geurts e.a. 1984, blz. 44). Hiervoor zijn twee mogelijke verklaringen te geven. Allereerst worden de employée-functies waarin de meisjes voornamelijk werkzaam zijn in dit onderzoek qua beroepsniveau 'overgevalueerd'. Daarnaast blijkt dat in 1981 ongeveer 20% van de meisjes zich rond haar twintigste jaar terugtrekt van de arbeidsmarkt. In 1991 is dit percentage gedaald tot onder de 5% (*Enquête Beroepsbevolking* 1991).
- 11 Dit heeft te maken met het feit dat er over de hele linie meer jongens dan meisjes werkzaam zijn in kleine baantjes (zie tabel 7).
- 12 De in deze tabel gebruikte categorie '(zeer) eenvoudig werk' komt ongeveer overeen met de door mij gebruikte afbakening van het begrip 'ongeschoolde arbeid' (zie ook de technische toelichting op blz. 188 van ditzelfde rapport). Verder dient men in ogenschouw te nemen dat in de hier gebruikte tabel de leeftijdscategorie van 16 tot 29 jaar gehanteerd wordt. Binnen deze leeftijdscategorie zal de overtegenwoordiging van de minderheden in de ongeschoolde beroepen waarschijnlijk wat sterker zijn dan in de door mij gebruikte categorie van 15 tot 24 jaar, omdat de uitstroom van het hoger onderwijs daarin vertegenwoordigd is.

Literatuur

- Arends, J. & F. Buijs (1990), 'Aan de rand van de arbeidsmarkt. Jonge Turken in het bedrijfsleven'. In: *Jeugd en Samenleving*, 20 (12), 'pp. 723-731.
- Baethge, M., B. Hantsche, W. Pellu & U. Voskamp (1988), *Jugend: Arbeit und Identität*. Leske & Budrich, Leverkusen.
- Beckhoven, A. van & P. Renooy (1991), 'Werkscholieren

- op de arbeidsmarkt''. In: *Jeugd en Samenleving* 21 (8), pp. 502-510.
- Bogt, T. ter & C. van Praag (1992), *Jongeren op de drempel van de jaren negentig*. Sociaal en Cultureel Planbureau, Rijswijk.
 - CBS (1961/1962, 1970/1971, 1980/1981, 1988/1989), *De Nederlandse jeugd en haar onderwijs*. SDU, 's-Gravenhage.
 - CBS (1977, 1983, 1985), *Arbeidskrachtentelling*. CBS, Voorburg.
 - CBS (1985), *Beroepenclassificatie 1984*. CBS, Voorburg.
 - CBS (1987, 1991), *Enquête Beroepsbevolking*. CBS, Voorburg/Heerlen.
 - CBS (1989, 1991), *Minderheden in Nederland*. Statistisch Vademecum. ISEO/CBS/SDU, Rotterdam/Voorburg/'s-Gravenhage.
 - Centraal Bureau Arbeidsvoorziening (1992), *Schoolverlatersbrief 1992*. CBA, Rijswijk.
 - Centraal Planbureau (1987), *Werkdocument 17. De arbeidsmarkt naar opleidingscategorie 1975-2000*. CPB, 's-Gravenhage.
 - Dekkers, H. (1987), *De positie van jeugdigen in het arbeidsproces: het jongerenstatuut nader beschouwd*. Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Den Haag.
 - Dreesmann, A. (1988), 'Tijdelijk werk: een blijvende zaak''. In: *ESB*, 10 september, pp. 871.
 - Elfiring, T. & R.C. Kloosterman (1989), *De Nederlandse 'job machine'. De snelle expansie van laagbetaald werk in de dienstensector, 1979-1986*. Economisch-Geografisch Instituut, Universiteit van Amsterdam, Amsterdam.
 - Geurts, J. (1989), *Van niemandsland naar beroepenstructuur. Een studie over de aansluiting tussen onderwijs en arbeid op het niveau van het aankomend vakmanschap*. ITS, Nijmegen.
 - Geurts, J., H. Koekenbier & P. Lucassen (1984), *Werken de jongeren vier jaar later. Verslag van een herhalingsonderzoek onder vroege schoolverlaters van 1977*. ITS, Nijmegen.
 - Hoof, J.J. van (1987), *De arbeidsmarkt als arena. Arbeidsmarktproblemen in sociologisch perspectief*. SUA, Amsterdam.
 - Hövels, B. (1993), *Startkwalificatie tussen individu en arbeidsmarkt. Een beschouwing ten behoeve van de RVE*. ITS, Nijmegen.
 - Jorna, A. (1987), *De arbeidsmarktpositie van laaggeschoolde meisjes. Een kwantitatieve analyse*. Andragogisch Instituut, Groningen.
 - Jorna, A. & E. Offers (1991), *Jonge vrouwen, hun werk, hun toekomst*. VUGA, 's-Gravenhage.
 - Leeman, Y. & S. Saharso (1989), *Je kunt er niet omheen. Hoe Marokkaanse, Molukse en Surinaamse jongeren reageren op discriminatie*. Swets & Zeitlinger, Amsterdam.
 - Meesters, M.J. & J.M. Huson (1990), *Schoolloopbanen en arbeidsmarktpositie*. Werkdocument nr. W 68. OSA, 's-Gravenhage.
 - Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen (1993), *Blijven leren. Ontwikkelingsperspectief voor de volwassene-neducatie in brede zin. Een discussienota*. 's-Gravenhage.
 - Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid (1991), *Rapportage Arbeidsmarkt 1991*. 's-Gravenhage.
 - Niphuis-Nell, M. (1992), *De emancipatie van meisjes en jonge vrouwen*. SCP, cahier 88. VUGA, 's-Gravenhage.
 - Poutsma, E. & D. Trommel (1991), 'Nieuwe technologie en functieverbetering voor vrouwen in de industrie'. In: C. Bouw e.a. (red.), *Macht en onbehagen*. SUA, Amsterdam, pp. 59-74.
 - Roelandt, Th. & J. Veenman (1990), *Allochtonen van school naar werk*. WRR-voorstudies en achtergronden. SDU, 's-Gravenhage.
 - Teulings, C. (1988), 'De grenzen van de beroepsdeelmarkten'. *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken* 4 (4), pp. 46-61.
 - Tijdelijke Adviescommissie Onderwijs-Arbeidsmarkt (Commissie-Rauwenhoff) (1990), *Onderwijs-arbeidsmarkt: naar een werkzaam traject*. Samsom, Alphen a/d Rijn.
 - Veendrick, L. (1993), *Het loon van de last. Ongeschoolde arbeid en de veranderende identiteit van ongeschoolde jongeren*. Wolters-Noordhoff, Groningen.
 - Vries, G. de (1993), *Het pedagogisch regiem. Groei en grenzen van de geschoolde samenleving*. Meulenhoff, Amsterdam.
 - Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (1990), *Een werkend perspectief*. SDU, 's-Gravenhage.
 - Wezel, J.A.M. & A.M.C. Vissers (1983), *Evenwicht en onevenwicht op de arbeidsmarkt en in de economie*. Van Gorcum, Assen.
 - Zwart, R. de, B.M.S. van Praag, R.F.W. Diekstra & M. Warnaar (1990), *Scholierenonderzoek 1990; een eerste rapportage van de belangrijkste resultaten*. Erasmusuniversiteit/Rijksuniversiteit/Nibud, Rotterdam/Leiden/'s-Gravenhage.